

تاریخ آموزش و پرورش ایران

با تأکید بر تحولات تربیتی دوره معاصر

دکتر احمد آقازاده

دکتر همد آرمند

تهران

۱۳۹۲



سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)

مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی

سرشناسه: آقازاده، احمد، ۱۳۲۲-
عنوان و نام پدیدآور: تاریخ آموزش و پرورش ایران با تأکید بر تحولات تربیتی دوره معاصر /
احمد آقازاده، محمد آرمند.
مشخصات نشر: تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز
تحقیق و توسعه علوم انسانی، ۱۳۹۲.
مشخصات ظاهری: هفت، ۱۶۳ ص.
فروست: «سمت»: ۱۷۴۳. علوم تربیتی؛ ۱۲۰.
شابک: ۹۵۶-۳-۵۳۰-۹۷۸-۹۶۴-۴۵۰۰۰ ریال
و بیت فهرست نویسی: فیبا
دداشت: پشت جلد به انگلیسی: Ahmad Aghazadeh, Mohammad Armand.. History of
Education in Iran (with a Focus on the Contemporary Education Developments).
یادداشت: نامده س. ۱۵۷-۱۶۱.
یادداشت: نمای
موضوع: آموزش و پرورش - ایران - تاریخ
شناسه افزوده: آ. م. م. ۱۳۴۴-
شناسه افزوده: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه
علوم انسانی.
رده بندی کنگره: ۱۳۹۲ ۲۳ آ ۱۳۵۱ LA
رده بندی دیویی: ۳۷۰/۹۵۵
شماره کتابشناسی ملی: ۳۴۲۳۱۷۰

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)

مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی



تاریخ آموزش و پرورش ایران با تأکید بر تحولات تربیتی دوره معاصر

دکتر احمد آقازاده و دکتر محمد آرمند

چاپ اول: زمستان ۱۳۹۲

تعداد: ۵۰۰

حروفچینی و لیتوگرافی: «سمت»

چاپ و صحافی: افرنک

قیمت: ۴۵۰۰۰ ریال. در این نوبت چاپ قیمت مذکور ثابت است و فروشندگان و عوامل

توزیع مجاز به تغییر آن نیستند.

نشانی ساختمان مرکزی: تهران، بزرگراه جلال آل احمد، غرب پل یادگار امام (ره)،

روبه روی پمپ گاز، کد پستی ۱۴۶۳۶، تلفن ۲-۴۴۲۴۶۲۵.

www.samt.ac.ir

info@samt.ac.ir

هر شخص حقیقی یا حقوقی که تمام یا قسمتی از این اثر را بدون اجازه ناشر یا مؤلف، نشر یا پخش یا
عرضه یا تکثیر یا تجدید چاپ نماید، مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

سخن «سمت»

یکی از هدفهای مهم انقلاب فرهنگی، ایجاد دگرگونی اساسی در دروس علوم انسانی دانشگاهها بوده است و این امر مستلزم بازنگری منابع درسی موجود و تدوین منابع بنیادی و علمی معتبر و مستند با در نظر گرفتن دیدگاه اسلامی در مبانی و مسائل این دروس است.

سمت انقلاب فرهنگی در این زمینه گامهایی برداشته بود، اما اهمیت موضوع اقتضا می کرد که در انجمن تخصصی این کار تأسیس شود و شورای عالی انقلاب فرهنگی در تاریخ ۳۰/۱/۸۰ تأسیس «سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها» را، که به اختصار «سمت» نامیده می شود، تصویب کرد.

بنابراین، هدف سازمان علمی است که با استمداد از عنایت خداوند و همت و همکاری دانشمندان و استادان متعهد و بسوز، به مطالعات و تحقیقات لازم بپردازد و در رشته های مختلف علوم انسانی به تالیف و ترجمه منابع درسی اصلی، فرعی و جنبی اقدام کند.

دشواری چنین کاری بر دانشمندان و صاحب نظران پوشیده نیست و به همین جهت مرحله کمال مطلوب آن باید به تدریج و پس از اصلاحات اساسی و یادآوریه های پیاپی ارباب نظر به دست آید. انتظار دارد که این بزرگواران از این میانه و راهنمایی دریغ نوزند و با پیشنهادهای اصلاحی خود، این سازمان را در اصلاح کتب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی جمهوری اسلامی ایران دری دهند.

کتاب حاضر برای دانشجویان رشته علوم تربیتی در مقطع کارشناسی به عنوان منبع اصلی درس «تاریخ آموزش و پرورش اسلام و ایران» به ارزش ۲ واحد تدوین شده است. امید است علاوه بر جامعه دانشگاهی سایر علاقه مندان نیز از آن بهره مند شوند.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	پیش‌گفتار
۳	مقدمه
۷	فصل اول: کلیات
۷	مقدمه
۸	معنی و مفهوم آموزش و پرورش
۱۰	موضوع و نقش آموزش و پرورش
۱۱	وابستگی آموزش و پرورش با فرهنگ جامعه و تعامل بین آنها
۱۲	تعریف تاریخ آموزش و پرورش
۱۴	اهمیت و قلمرو مطالعات تاریخ آموزش و پرورش
۱۶	موضوعات و مباحث مربوط به قلمرو تاریخ آموزش و پرورش
۱۷	پرسشهایی برای یادگیری بیشتر
۱۸	فصل دوم: آموزش و پرورش در ایران باستان تا صدر اسلام
۱۸	مقدمه
۱۹	نیروها و عوامل تأثیرگذار در شکل‌گیری فرایند آموزش و پرورش در ایران باستان
۲۰	حکومت
۲۳	دین و نقش آن در فرایند تربیت
۳۳	سازمان و مراکز آموزشی در ایران باستان
۳۴	مراحل تربیت
۳۴	جایگاه فرهنگ و تعلیم و تربیت در ایران باستان
۳۶	ویژگیهای مربی
۳۸	جایگاه مربیان و معلمان در ایران باستان
۳۸	اوقات تحصیل و مدت آن

۳۹	ویژگیهای برنامه تعلیم و تربیت در ایران باستان
۴۱	جایگاه آموزش عالی و توسعه دانشگاهها و مراکز علمی در ایران باستان
۴۱	دانشگاه جندی شاپور
۴۳	جایگاه زبان و خط در عهد باستان
۴۵	معایب آموزش و پرورش ایران باستان
۴۶	پرسشهایی برای یادگیری بیشتر
۴۷	فصل دوم: آموزش و پرورش از صدر اسلام تا تأسیس دارالفنون
۴۷	مقدمه
۴۸	مهمترین عوامل سقوط سلاطین ساسانی و پیدایش حکومت اسلامی
۵۱	تحولات آموزش و پرورش ایران از صدر اسلام تا تأسیس دارالفنون
۶۲	دگرگونی آموزش و پرورش جهانی هم‌زمان این دوره
۶۴	پرسشهایی برای یادگیری بیشتر
۶۵	پی‌نوشتها
۶۷	فصل چهارم: دیدگاههای تربیتی ابن سینا، غزالی، خواجه نصیرالدین طوسی و سعدی
۶۷	مقدمه
۶۸	ابن سینا
۶۹	هدفهای تعلیم و تربیت از نظر ابن سینا
۷۱	تعریف تعلیم و تربیت از نظر ابن سینا
۷۱	روشهای تعلیم و تربیت از دیدگاه ابن سینا
۷۳	مراحل تربیت از دیدگاه ابن سینا
۷۴	موضوعات آموزشی از نظر ابن سینا
۷۴	امام محمد غزالی
۷۶	مفهوم و تعریف تربیت از نظر غزالی
۷۷	ضرورت و اهمیت تربیت از نظر غزالی
۸۰	اهداف تعلیم و تربیت از نگاه غزالی
۸۱	اصول حاکم بر تعلیم و تربیت از نگاه غزالی
۸۲	روشهای تربیتی از دیدگاه غزالی
۸۶	وظایف و جایگاه معلم و متعلم از دیدگاه غزالی
۸۹	سازمان و مراکز آموزشی و موضوعات درسی از دیدگاه غزالی
۹۰	خواجه نصیرالدین طوسی

۹۱	ضرورت و اهمیت تعلیم و تربیت
۹۱	تربیت پذیری.
۹۲	هدفهای آموزش و پرورش
۹۳	شیوه‌های تربیتی از نظر خواجه نصیرالدین طوسی
۹۶	سازمان تربیت
۹۶	موضوعات درسی از نظر خواجه نصیرالدین طوسی
۹۷	سعدی
۹۹	نار ممدگار سعدی
۱۰۱	دکاههای تربیتی سعدی
۱۰۲	وامل مؤثر در تربیت از نگاه سعدی
۱۰۶	اهمیت تربیت از نظر سعدی
۱۰۹	خصوصیات تربیتی و اخلاقی معلمان و مربیان از نگاه سعدی
۱۱۱	ویژگیهای تربیتی
۱۱۳	روشهای تربیت از دیدگاه سعدی
۱۱۳	موضوعات درسی از نگاه سعدی
۱۱۴	سازمان و نهاد آموزشی
۱۱۵	پرسشهایی برای یادگیری بیشتر
۱۱۶	فصل پنجم: سیر تحولات آموزش و پرورش در دوره قاجار تا زمان حاضر
۱۱۶	مقدمه
۱۱۷	دوره قاجار
۱۱۹	تأسیس دارالفنون
۱۲۵	تحولات فرهنگی و آموزشی در دوره پهلوی
۱۲۶	تأسیس دانشگاه تهران
۱۳۹	تحولات فرهنگی و آموزشی پس از پیروزی انقلاب اسلامی
۱۴۰	آموزش عالی و دانشگاهها
۱۵۰	وضعیت تربیت معلم
۱۵۲	پرسشهایی برای یادگیری بیشتر
۱۵۲	پی‌نوشتها
۱۵۷	منابع
۱۶۲	نمایه

پیشگفتار

تاریخ آموزش و پرورش همانند تاریخ فرهنگ و جامعه‌شناسی یا مردم‌شناسی به حد کفایت در کشور ما مورد توجه قرار نگرفته و در توسعه آن از کوششهای علمی و پژوهشی وسیعی بهره نگرفته‌ایم، لیکن در شکل‌گیری این شعبه از معارف بشری پیش از ظهور آن به عنوان یکی از رشته‌های علوم تربیتی، فلاسفه، اندیشه‌ورزان علم تعلیم و تربیت، مورخان و تاریخ‌دانان، جامعه‌شناسان، مردم‌شناسان، تحلیل‌گران اخلاق و فرهنگ جوامع مختلف و همراهان، سیاحان و جهانگردان درباره مختصات طبیعی (اقلیمی)، سلوک تربیتی، اسباب و فرهنگ اقوام گوناگون این کره خاکی به تأملاتی نظری دست یازیده‌اند و آثار بسیار جستارمند پدید آورده‌اند که بیش از چند هزار سال همواره مورد استناد و مراجعه به سبب تحقیق در حوزه تاریخ آموزش و پرورش و پژوهشگران سیر تحولات و رویه‌دهای تربیتی و فرهنگی جهان قرار گرفته است، از این قبیل باید گفت که هرودوت^۱ مورخ یونانی که پنج قرن پیش از طلوع عصر مسیحی، گزارشی در باب شیوه‌های مرسوم تربیت یونانیان قوم ایرانی و رسوم اخلاقی و فرهنگی آن به دست داده است و یا گزننفون^۲ مورخ و فیلسوف یونانی دیگر که مدتی از عمر خود را در سرزمین پارس می‌زیسته است و کتاب سیروپیدی^۳ درباره تربیت پارسی می‌نویسد: «تربیت در ایران باستان بیشتر بدنی و فیزیکی بود. به کودک پارسی، کشیدن کمان و انداختن زوبین را می‌آموختند. او را برای تحمل

۱. Herodote (۴۸۴-۴۲۰ پیش از میلاد مسیح)، هرودوت از تاریخ‌گران نام‌دار یونانی بوده است که سفرهای بسیار کرده است و درباره تاریخ ایران، مصر و یونان گزارشهای تاریخی و داستانی زیادی دارد.

2. Curoupaideia

خستگی و گرسنگی بار می‌آوردند. برای سواری و شکار و حرفه سربازی آماده می‌کردند، تربیت اخلاقی برای پرورش خلق و خو و رعایت عدالت و حقیقت اهمیت زیادی داشت، او این ویژگیها را از سویی محصول الهام اخلاقی آئین زرتشت دانسته که بر بنیاد نبرد میان دو اصل خیر و شر استوار بوده است که در آن زمان بر تفکر تربیتی پارسی اثری ژرف و بادوام داشته است و از سوی دیگر از آثار رشد فرهنگ این قوم می‌داند که همیشه رعایت نفع عام و نیازهای نظامی و ارزشهای اخلاقی را میان مردم پرورش و توسعه می‌داده است» (حکمت، ۱۳۵۰: ۲۸۹).

ابوریحان بیرونی که در قرن چهارم اسلامی به بررسی فرهنگ مردم هند پرداخت و خصوصاً این پژوهش را در کتاب مشهور خویش به نام تحقیق درباره هند به یادگار گذاشته است، جمله دانشمندانی به شمار می‌آید که درباره فعالیتهای تربیتی و سیر تاریخی آن در کشور دیگری چون هندوستان که متشکل از اقوام و صاحب خرده فرهنگهای متعددی است، سخن پردازی کرده است.

با این وجود میان نظراتی که پیشینیان درباره فعالیتهای فرهنگی و تربیتی و دستاوردهای آن در ممالک و جوامع مختلف جهان اظهار داشته‌اند با روش موضوعاتی که در کانون توجه تاریخ‌نگاران امروز عرصه تعلیم و تربیت و فرهنگ است و نتایجی که از این راه به دست می‌آید، تفاوتی ژرفی وجود دارد. به عبارت دیگر آنچه پژوهندگان و اهل مطالعه تحولات و دستاوردهای تربیتی کنونی را از دیدگاههای کهن در این باب جدا می‌سازد همان روش تحقیق و گستردگی موضوعات مورد بررسی آنات است. امروزه تاریخ آموزش و پرورش نه تنها از جایگاه والایی برخوردار است، بلکه در جریان تحول درنگ، بقدر خود پیش می‌تازد و همواره بر غنای مفاهیم و موضوعات و تولید آثار مکتوب و ده چنین بهبود روش‌شناسی و نظریه‌های مربوط به خود می‌افزاید.

بدین ترتیب ملاحظه می‌کنیم که حوزه بررسی تاریخ آموزش و پرورش شامل مطالعه همه دستاوردهای تربیتی و فرهنگی اقوام و ملل مختلف جهان و تحلیل عواملی می‌باشد که موجبات این تحولات در اعصار گذشته تاکنون را فراهم آورده است. بدین لحاظ دامنه و موضوعات مورد بررسی این دانش نوین بسیار گسترده است.

مقدمه

کتابی که ابترک از نظر خوانندگان محترم می‌گذرد، حاصل سالها مطالعه و تدریس در مدرسه عالی و دانشگاهها و بهره‌گیری از مجموعه آثار مکتوب و منابع و مدارک تیر فارسی و خارجی موجود بوده است. نگارندگان که مدتی طولانی را به تدریس دروس چون اصول و مبانی آموزش و پرورش، تاریخ آموزش و پرورش ایران و جهان، روش تدریس، روش تطبیقی، مسائل جهانی آموزش و پرورش و بنیادهای اجتماعی، اقتصادی و سیاسی آموزش و پرورش و... صرف کرده‌اند، بر خود واجب شمردند که در پاسی به نفع از دانشجویان رشته علوم تربیتی، مسئولان دستگاه تربیتی، مربیان و مدیران کنونی آموزش، کتابی را در زمینه تاریخ تحلیلی سیر تحولات آموزش و پرورش ایران با ویژگی‌های نسبتاً متفاوت با کتابهایی که قبلاً در این زمینه تألیف شده است، به رشته تحریر درآورند.

مجموعه مباحث مطرح شده در این کتاب طریقی فصل به شرح ذیل ارائه خواهد شد:

در فصل اول پس از سخن آغازین، به منظور درک بهتر برای مطالعات تاریخی در حوزه آموزش و پرورش بدو به کلیاتی درباره معنی و مفهوم آموزش و پرورش، وظایف و نقش آن و تعامل میان فرهنگ جامعه و فرایند آموزش و پرورش خواهیم پرداخت، آنگاه با نگاهی جامع‌گرایانه به اهمیت و ضرورت مطالعات در باب تاریخ آموزش و پرورش می‌پردازیم و به فواید این گونه مطالعات در جهت اصلاح و بهبود امور فرهنگی و توسعه همه‌جانبه فعالیت‌های تربیتی و آموزشی کشورمان سخن به میان خواهیم آورد. سپس مفهوم تاریخ آموزش و پرورش بررسی خواهد شد. علاوه بر آن در قسمت پایانی این فصل به موضوعات و مباحثی که به حوزه تاریخ آموزش و پرورش ایران و جهان مربوط است، به طور مفصل اشاره خواهیم کرد.

در فصل دوم به تشریح ویژگیهای آموزش و پرورش در ایران باستان تا صدر اسلام پرداخته‌ایم و از اصول حاکم بر اهداف، روشها و محتوای تعلیم و تربیت صحبت خواهیم کرد و سپس در بخش دیگری از این فصل، خواننده را از نقش مهم عوامل مذهبی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی که بستر و زمینه‌ساز شکل‌گیری فرایند آموزش و پرورش است، آگاه خواهیم کرد.

در فصل سوم به بررسی سیر تطور آموزش و پرورش از صدر اسلام تا تأسیس دانشگاه تهران پرداخته شده است که دربرگیرنده دوره مغولان، دوره صفویه، دوره سلطنت نادرشاه، کریم خان زند و عهد فتحعلی شاه می‌باشد. در این فصل پس از تحلیل وضع و احوال اجتماعی و فرهنگی این ادوار، به تشریح خدمات و نقش برخی از بزرگان و دانشمندان مسلمان این ادوار چون: خواجه نظام‌الملک، خواجه نصیرالدین طوسی و خواجه فضل‌الله همدانی پرداخته شده است.

در فصل چهارم که به گمان‌نگارندگان این اثر می‌تواند می‌باحث مربوط به آن مکمل فصل سوم باشد، تلاش بر این است که به گونه‌ای جامع و علمی به تشریح دیدگاههای تربیتی بزرگانی چون ابوعبیدالله، خواجه نصیرالدین طوسی، سعدی و غزالی، که در تدوین آئین و آداب تعلیم و تعلم و طراحی بنیادهای نظری فعالیت‌های تربیتی نقش مهمی را ایفا کرده‌اند، بپردازیم. به انتقاد گروهی از صاحب‌نظران تعلیم و تربیت، اندیشه‌های اخلاقی و آموزه تربیتی ایشان به گونه‌ای بی‌گانه تنها در طی تاریخ پرفرازونشیب آموزش و پرورش کشورمان موجد حیات علمی و ادبی و حفظ و حراست از موارث فرهنگی را فراهم ساخته است، بلکه در تدوین آئین و آداب تعلیم و تعلم و طراحی بنیادهای نظری فعالیت‌های تربیتی تأثیر ماندنی نگذاشته است. باید اذعان نمود با نگاهی به درون‌مایه اغلب آثار مکتوب دانشمندان و عالمان مسلمان می‌توان با اطمینان خاطر نشان ساخت که آنان علاوه بر داشتن طبایع خالص و برخورداری از قدرت سخنوری، هتری و شاعری، هر یک خردمندی فرزانه و معلمی ره‌شناس و آگاه از رمز و رازهای زندگانی فردی و اجتماعی بوده و آموزه‌های تربیتی خویش را در جهت کشف اسرار حیات متعالی و هدف‌دار انسان از طریق مکانیزم تعلیم و تربیت با لطیف‌ترین تعبیرات تربیتی تفسیر کرده‌اند و موفق شده‌اند فراز و نشیبهای مسائل زندگی تربیتی جامعه خویش را ترسیم کنند و با دستورالعمل‌های خردمندانه، راه‌حلهای

رضایت بخشی را معرفی کنند و در پاره‌ای موارد کلامشان رنگی از سخنان انبیا و عطر و بویی از ادیان آسمانی به ویژه اسلام دارد و از لحاظ کثرت استعمال در جهان امروز ما در ردیف اندیشه‌های قصار و آراء تربیتی مورد قبول و تأیید بزرگان و متخصصان علوم تربیتی پر آوازه و بلند پایه جهان قرار گرفته است. در پایان این فصل به وضعیت آموزش و پرورش در دوره صفویه و حکومت نادرشاه و عواملی که زمینه ساز رکود فعالیتهای آموزشی و اصلاحات بنیادین در جهت تربیت عموم مردم بود، سخن گفته‌ایم.

در فصل پنجم که مربوط به تحولات آموزش و پرورش از آغاز تأسیس دارالفنون، زمان حاضر است، عواملی که موجبات تأسیس مدرسه دارالفنون توسط امیرکبیر شد، شرایط اداره امور و شعبه‌های تحصیلی در این مرکز و ویژگیهای کادر آموزشی و سرانجام فعالیت‌های آن طی گذشت نیم قرن، مورد بحث قرار گرفته است. علاوه بر آن، در این فصل ضمن تشریح اوضاع و احوال سیاسی و اجتماعی ایران در آستانه مشروطیت به تحصیل تأثیر سخنان انتقادی اصلاح طلبانی چون فرصت شیرازی و زین العابدین مراغه‌ای درباره وضعیت ایران، نظام کهن و ناکارآمد تعلیم و تربیت آن زمان که منجر به پیدایش مدارس ابتدایی و متوسطه جدید لیکن اقتباس شده از اروپا شد، پرداخته‌ایم. به دنبال مباحث مطرح شده در این فصل به شرح یک سلسله از قوانین و طرحهای آموزشی که در شکل گیری نظام فعلی آموزش و پرورش مؤثر بوده است، اشاراتی مفصل داشته‌ایم که از اهم این قوانین می‌توان به قانون اساسی فرهنگ مصوب ۱۲۹۰، قانون تربیت معلم ۱۳۱۳، قانون تأسیس دانشگاه مصوب ۱۳۱۱، قانون طرح نظام جدید آموزش و پرورش مصوب ۱۳۴۶، قانون طرح کاد مصوب ۱۳۶۰، قانون تشکیل شورای انقلاب فرهنگی مصوب ۱۳۶۳، طرح آزمایشی متوسطه جدید مصوب ۱۳۷۰ و طرح منشور اصلاحات آموزشی مصوب ۱۳۸۱ را نام برد.

مطلب گفتنی دیگر درباره این اثر این است که سعی شده حجم کلی کتاب متناسب با تعداد واحدهای این درس که دو واحد است، باشد و تلاش بر این بوده با عنایت به سرفصل مصوب درس، مطالب به صورتی جامع تر مطرح گردد.

در اینجا لازم می‌دانیم مراتب قدردانی خود را از استاد ارجمند جناب آقای دکتر محسن ایمانی که نسخه نهایی را قبل از چاپ، مطالعه و با نظرات سودمند خود موجب بهبود کیفیت کتاب گردید، اعلام کنیم.

چهارچوب مطالب کتاب

